

PÁLFY MIKLÓS

***Aventure*: a kaland mint csoda és vállalás (A XIII. századi francia regények egyik kulcsszavának jelentései)**

„Hol van már a filológia egysége!” – sóhajt fel az ember azt tapasztalván, hogy már a bölcészek sem beszélnek – még egy szűkebb szakterületen belül sem – a régi közös nyelvet. Ha pedig nyelvész létére irodalommal is foglalkozik valaki, vagy fordítva, akkor a másik területen nyújtott teljesítménye szinte kárba vész, mivel a két mérce összeegyeztethetetlen. Minden szakmában szinte kötelező a szakosodás, hála Istennek van azonban egy-két diszciplína, ahol a nyelv és az irodalom nem válik el élesen egymástól: ilyen a klasszika-filológia, s ilyen a középkortudomány. A francia középkor nyelvét és irodalmát lehet külön művelni, de oktatni csak együtt érdemes.

A nyelvtörténet iránti érdeklődést annak idején a most ünnepeelt H. Tóth Imre professzor úr ébresztette fel bennem. Azzal szeretnék tisztelni előtte születésnapja alkalmából, hogy felmutatom egy francia szót, az *aventure* XIII. századi jelentésének struktúráját egy lovagregény, *La Queste del Saint Graal* alapján. Szükségszerű, hogy szépirodalmi szövegből induljak ki, hisz mást nem tehetek, és célszerű a lexicográfiai megközelítés, mivel egyik ófrancia szótár sem tükrözi a tényeket.

Azért választottam ezt a szót és ezt a regényt, mert ez a szó az egész európai irodalomra nagy hatást gyakorló francia XIII. század egyik kulcsszava, amely még ma is tartalmaz egy s mást a hajdani jelentésiből (ám ennek nem vagyunk tudatában), és mert ebben a regényben mint egységes korpuszban az akkori jelentésstruktúrára egésze kimutatható.

1. Előzetes megfontolások

A középkori *aventure* szónak a címben jelzett megfelelői közül a *kaland* a legismertebb, XI–XII. századi jelentéseit először Lakits Pál (1967: 95) foglalta össze: *A kaland változásai (Az ófrancia udvari novella történetéhez)* c. művében leírja, hogy Godefroy nem veszi fel szótárába az *aventure*-t a címszavak közé, azaz modern jelentésével megközelítőleg azonos jelentésűnek (*váratlan, rendkívüli esemény*) tartja; hogy Wartburg az *aventure* szót *Ereignis*-nek fordítja (*szokatlan esemény*), s nem tüntet fel jelentésváltozásokat; hogy Gamillschegnél az *aventure*: *unerwartetes Erlebnis (váratlan élmény)*, ugyancsak jelentéskéjlődés nélkül. Lakits megemlíti, hogy a XI. századi *Vie de Saint Alexis*-ben az *aventure* lehet *váratlan esemény* is, de inkább *sorscsapás, szerencsétlenség*. Ez a jelentés benne van Bartsch szöveggyűjteményében is és W. Foersten Chrétien de Troyes-szótárában is. Végül Thomas Trisztánját említi meg Lakits Pál: ebben a szövegben szerinte az *aventure* a következő jelentésekben fordul elő: 1. különleges, meglepő esemény vagy fordulat (általában csa-

pásszerű, szerencsétlen jellegű); 2. sors, kegyetlen osztályrész; 3. lovagi kaland, szerencse; 4. a *se mettre en aventure* kifejezésben: nagy, halálos veszedelem.

Lássuk a két legismertebb ófrancia szótárt:

1. Grandsaignes d'Hauterive (1947) sem veszi fel az *aventure*-t címszóként.
2. Greimas (1968) ófrancia szótárának szócikke:

aventure n. f. (fin XIe s., *Lois Guill.* ; du lat. *adventura*). 1. Ce qui doit arriver, événement. – 2. Ce qui peut arriver, aventure : *Il puet cair tele aventure Que mieus t'en sera* (J. Bod.). – 3. Hasard, chance : *En aventure, à tout hasard.* – 4. *Par aventure, peut-être.*

Azaz: 1. Aminek be kell következnie; 2. Ami bekövetkezhet: *Il puet cair tele aventure Que mieus t'en sera*: Adódhat úgy is, hogy jobbra fordul a sorsod; 3. Véletlen, szerencse: *En aventure*: véletlenül; 4. *Par aventure*: talán.

Érdeemes eltűnődni azon, hogy az *aventure* egyszerre jelenti azt is, aminek be kell következnie, és azt is, ami bekövetkezhet: egyszerre jelenti a szükségszerűséget és a véletlent. Érdeemes eltűnődni azon is, hogy az *aventure* egyszerre jelenthet szerencsét és szerencsétlenséget. Ami közös ebben a kettőben, az a váratlanság, a meglepetés és a veszély, vagy legalábbis a kockázat. Végül is tőlünk függ minden: ha megijedünk a váratlan, a rendkívüli fordulattól, akkor csapás, szerencsétlenség lehet a következmény, de ha vállaljuk a kockázatot, ha szembenézünk a veszéllyel, akkor a kalandnak lehet szerencsés kimenetele is.

Míg tehát a XI. században az *aventure* negatív töltésű *sorscsapás* jelentése dominált, a XII. században a *váratlan esemény / fordulat* jelentés a leggyakoribb. A XII. század során Chrétien de Troyes regényeiben megjelenik a személyes szerep, mint sorsformáló tényező, Marie de France „novelláiban”, „szerelmes regéiben” pedig egyenesen pozitív jelentést kap az *aventure* szó, *csoda* lesz belőle, a *merveille* szinonimája, „amely a hősökre látszólag véletlenszerűen és váratlanul, ám valójában elkerülhetetlenül, a sors vagy még inkább a »gondviselés« akaratából talál rá” (Szabics 2001: 10). Mint Lakits írja: „A két fogalom itt szinonimának tűnik, pontosabban: az *aventure* az objektívabb *merveille* élménye, átélése” (1967: 18). Majd azt is megemlíti, hogy az „udvari novellákban”, tehát Marie de France-nál az *aventure* ijesztő is lehet, rémületet válthat ki, ám „alapjelentéséhez a 'szerencsés, vigasztaló, boldoggá tevő' jelleg tapadt”, s hogy „a kaland folytán meglelt boldogság képzetéhez szorosan kapcsolódott a boldog szerelem képe” (1967: 19). Eltűnődhetünk ismét azon, hogy a kaland „váratlan, rejtélyes jellege, az általa közvetlenül okozott megrázkódtatás, a felidézett veszély folytán megpróbáltatásként jelenik meg, de egyúttal – végső soron – szerencsét is hoz a hősökre. A kaland – akárcsak a tőle elválaszthatatlan szerelem – szenvedés és boldogság” (Lakits 1967: 20).

A gondviselés szerepét Halász Katalin is hangsúlyozza. *Egy műfaj születése* (A középkori francia regény) c. művében a következőket írja: a kaland „mindig valamilyen váratlan, rendkívüli eseményt jelöl, mely csodálkozást, örömet vagy félelmet

vált ki az érintett szereplőkből, és érdeklődést, kíváncsiságot a környezetükből. Ez az esemény szinte mindig hordoz valamilyen leküzdendő akadályt, megoldandó konfliktust...” (1998: 230); „az arthuri kaland legbiztosabb ismertetőjegye az, hogy „merveilleuse” („csodálatos”), hogy valami titokzatosság veszi körül. Először is titokzatos a kapcsolat kaland és lovag között: azt sugallja a szöveg, hogy egy adott kaland egy adott lovagnak van szánva... Az az olvasó állandó érzése, hogy valamilyen természetfeletti hatalom találja ki és osztja szét a kalandokat” (1998: 231). S végül: „Amit a korai arthuri verses regények – köztük Chrétien művei – csak sejtetnek, a XIII. századi prózaregény már meg is fogalmaz: nehéz, rendkívüli, sokszor borzongató kalandok „odaitélésevel” jelöli ki a hőst, a kiválasztott lovagot valami titkos erő, hatalom: ahogy haladunk a *Conte du Graal*-tól a *Queste del Saint Graal* felé, úgy hasonlít egyre inkább ez a hatalom a Gondviselésre” (1998: 232).

Az *aventure* szónak kockázat(os vállalkozás), vállalás jelentése a XIII. századi nagy prózaregényekben jelenik majd meg: a *Merlin*-ben, a *Queste del Saint Graal*-ban, a *Lancelot*-ban és a *Mort d'Arthur*-ben. Ez már a kaland romantikus értelmezése felé mutat, amely szerint a szabadság sem létezik kockázatok vállalása nélkül, hiszen a kockázattól mentes „bebiztosítottság” egyben mindig kötöttség is.

Ahogy Marie de France-nál összefonódik szerelem és csoda, úgy a *Queste del Saint Graal* a csodát: a Grál megjelenését s az ezt megelőző különböző csodálatos előjeleket a vállalással – a kereséssel mint vállalkozással – (*emprise*) köti össze. A szerelem és a vállalás pedig egyetlen személy, Lancelot magatartásában ötvöződik. A tökéletes lovag számára a szerelem és a hősiesség egyetlen *aventure*. Lancelot számára az *aventure* nem egyszerűen „kaland”, nem a szerencse forgandósága, nem a sors kegye, nem a véletlen szeszélye, hanem küldetés, hősi vállalkozás, egyszerűen titokzatos esemény, rejtélyes történet, mély értelmű, jelképes fordulat, csodálatos fejlemény, amelyeknek mindegyike külön-külön is csoda, mert túlmutatva önmagán metafizikai értelmet kap. Számára ilyen *aventure* a bűvöletes szerelem is, mert ez az *aventure* nemcsak a tényleges csoda átélése, ez az *aventure*: azonosulás a csodával. Ez az *aventure* a legnagyobb vállalkozásra ösztönzi Lancelot-t, akinek semmi reménye, hogy „bűne” miatt a Grál közelébe jusson, s mégis elindul. Akkor részesül az isteni Kegyelemben, akkor kerül a Grál elé, amikor végképp nem is várja s nem is sejtí, hogy a közelében van már. Túléli az élményt, míg a többiek belhalnak az abszolútummal való találkozásba, az élmény okozta megrázkódtatásba.

Ebben a XIII. századi misztikus regényben a szerelemnek persze nem juthat ihlető szerep, így a *csoda*, a *szerelem* és a *vállalás* Chrétien de Troyes-nál még érzékelhető összefüggései titokban kell, hogy maradjanak. A lovagi szerelem rejtett spirituális oldalára, a testi-lelki-szellemi egység misztikumára, a lényegre mutat rá azonban a Grál misztériumát elemezve P. Gallais: „Az Isten iránti szeretet útja nem kerülheti meg az emberi szerelmet: a szellemhez a szív vezet el, és a teljes embernek kell a szellem elé járulnia” (1972: 58).¹

¹ Az idézet franciául: « le chemin de l'amour de Dieu ne peut pas ne pas passer

2. A példaanyag

Melyek tehát a XIII. századi *Queste*-ben az *aventure* jelentései? A regénynek csak az első részéből veszünk most példákat: ez a rész az összes fordítási lehetőséget („jelentést”) tartalmazza. Példáinkat A. Pauphilet (1949) kritikai szövegkiadásából idézzük. Végül – valamennyi példa és fordításaik áttekintése után – megpróbáljuk az *aventure* szónak egy készülő egyetemi jegyzetbe szánt szócikkét megszerkeszteni. Példáinkban a párhuzamos fordítási lehetőségeket törtvonal választja el egymástól úgy, hogy a több szóból álló felcserélhető részeket kapcsos zárójelek érzékeltetik a törtvonal két oldalán; a csak megközelítő értékű vagy értelemszerű fordításokat és kiegészítéseket pedig csúcsos zárójellel jelöljük.

Biax sire, fet Boors a Lancelot, quele aventure vos a ça amené ? – *Jó uram, kérdezte Boors Lancelot-tól, {hogyan vetődött el / milyen küldetésben jár} erre felé?*

Et quant il voient ces lettres, si dient li uns a l'autre : « Par foi, ci a merveilleuse aventure ! » – *S mikor meglátták ezt az írást, így szóltak egymáshoz: „Bizony, ez aztán csodálatos dolog!”*

Et je voudroie bien que nus ne veist mes hui ces lettres devant que cil sera venuz qui ceste aventure doit escheoir. – *S szeretném, ha senki sem láthatná ezt az írást mindaddig, amíg el nem jön az, {akinek majd ez a kaland osztályrésztül jut / aki majd betölti ezt a <jövendölést>}*.

nos avons veu toz jorz que vos a haute feste n'asseiez a table devant que aucune aventure fust en vostre cort avenue – *eddig mindig azt láttuk, hogy nagyobb ünnepeken sohasem ül asztalhoz addig, amíg az udvarban valami csoda nem történik*

Venez le veoir, qar je sai bien que ce est aventure merveilleuse. – *Jöjjön, s lássa, mert ez valóban csodálatos esemény!*

en cest jor d'ui comenceront les granz aventures et les granz merveilles dou Saint Graal. – *ezen a napon kezdődnek a Szent Grál nagy kalandjai s nagy csodái.*

a aventure n'avez vos pas failli devant mengier – *csodálatos eseményben nem volt hiány ebéd előtt*

si lor avint si merveilleuse aventure que tuit li huis dou palés ou il mengoient et les fenestres clostrent par eles – *s akkor az a csodálatos dolog történt, hogy a palotában, ahol ebédeltek, az összes ajtó és ablak magától becsukódott*

Quant cil de la salle virent seoir le chevalier ou siege que tant preudome avoient redouté, ou tantes granz aventures estoient ja avenues, si n'i a celui qui n'en ait grant merveille. – *Amikor a teremben lévőket látták, hogy a lovag leül arra a székre, amelytől annyi nemes ember rettegett s amely körül már annyi baj történt, mind fölöttébb elcsodálkoztak.*

ce est Galaad, li filz Lancelot, cil qui doit les aventures mener a chief – *ez Galaad, Lancelot fia – az, akinek majd {ezeket a nehéz feladatokat el kell végeznie / ezt a küldetést be kell töltenie / ezt a vállalkozást véghez kell vinnie}*

par l'amour humain. C'est le cœur qui mène à l'esprit. C'est l'homme total qui doit être spiritualisé. »

il est nostre cousins prochains. Et de ceste aventure devons nos estre molt lié
– *közeli rokonunk. S ennek a csodálatos körülménynek / fordulatnak bizony örül-
münk kell*

uns chevaliers est a cort venuz qui a acomplie l'aventure dou Siege Perilleus
– *lovag érkezett az udvarba, {aki {sikerrel járt / helyt állt} a Veszedelmek Székének
kalandjában / aki <megfelelt a Veszedelmek Széke feltételeinek>}*

dont li est il bienvenu ; car cele aventure ne vould onques mes nus hom
achever qu'il n'i fust mors ou mehaignicz – *honnan jöhetett, hisz ezzel a veszedel-
lemmel még senki sem nézett szembe anélkül, hogy bele ne halt vagy bele ne rok-
kant volna*

Et par ceste aventure puct len bien conoistre que ce est cil qui metra a fin les
aventures de la Grant Bretaigne. – *És ennek a csodának köszönhetően most már
tudjuk, hogy általa fordul majd jóra a brit föld sorsa.*

Sire, fet messires Gauvain, et vos et nos le devons servir come celui que
Diex nos a envoié por delivrer nostre país des granz merveilles et des estranges
aventures qui tant sovent i sont avenues par si lonc tens. – *Uram, királyom, szólt
Gauvain lovag, mindannyiunknak úgy kell őt szolgálnunk, mint akit Isten küldött
hozzánk azért, hogy megszabadítsa országunkat az azt régóta sújtó bajoktól /
csapásoktól és minden veszélytől.*

por une aventure mener a chief qui hui nos est avenue, a quoi cil de ceanz
ont failli. Et je sai bien que vos n'i faudrez pas, come cil qui devez achever les
aventures a qoi li autre avront failli. – *hogy végrehajtja azt a csodás feladatot,
amely ma jutott osztályrészünkül, s amellyel lovagjaim felsültek. Tudom, hogy nem
fog kudarcot vallani, hiszen küldetése az is, hogy vállalja azokat a kalandokat,
amelyeknek során a többiek elakadtak.*

Sire, fet Galaad, ou est cele aventure dont vos me parlez ? – *Uram, szólt
Galaad, hol látható hát az a csoda, amelyről beszél?*

et tuit li baron de laiencz vont après, por veoir coment l'aventure dou perron
sera menee a fin – *s vele mentek mind az urak, hogy lássák: milyen meglepetést
tartogat még a vízzen lebegő kö csodája*

car je ne lairoie en nule maniere que je ne voie ceste aventure mener a fin –
mert mindenféleképp látni szeretném: milyen fordulatot vesz még ez a csoda

Sire, veez ci l'aventure dont je vos parlai. – *Uram, itt van hát a csoda,
amelyről beszéltem.*

l'aventure estoit moie, si n'ert pas lor {– *ezt a kalandot nekem tartogatta a
sors, nem nekik / ... rám várt ez a feladat, nem rájuk}*

l'aventure de ceste epee – *ennek a kardnak a csodája*

Et il dist qu'il nel cuidera ja mes, car ceste aventure l'en a mis tot fors del
cuidier. – *Azt válaszolta, hogy ilyesmire sohasem gondol többé, mivel ez a csoda /
kaland teljesen kiverte a fejéből a hasonló gondolatokat.*

Ja nul n'en prendrai devant que aventure le m'amaint. – *Nem is viselek addig <pajzsot>, míg egy kaland során szert nem teszek egyre.*

3. A javasolt szócikk

A különböző fordítási lehetőségek figyelembe vételével a XIII. századi *Queste del Saint Graal*-ban az *aventure* szó leggyakoribb jelentései a következők:

aventure n. f. 1. csoda: *une ~ avient csoda történik*; 2. szokatlan, váratlan, rendkívüli vagy csodálatos dolog, körülmény, eset, esemény vagy fordulat: *une ~ avient csodálatos esemény megy végbe, csodálatos fordulat következik be*; 3. sors, véletlen, szerencse: *en ~ véletlenül, talán; par ~ talán*; 4. kaland: *merveilleuse ~, ~ merveilleuse csodálatos kaland*; 5. baj, csapás: *une ~ avient baj történik, csapás sújt*; 6. veszély, veszedelem: *une ~ avient veszély fenyeget; se mettre en ~ nagy / halálos veszedelembé kerül*; 7. feladat, küldetés: {*mettre a fin / mener a fin / mener a chief / achever / accomplir*} *une ~ elvégez egy nehéz feladatot; betölt egy küldetést*; 8. vállalás, kockázatos vállalkozás: {*mettre a fin / mener a fin / mener a chief / achever / accomplir*} *une ~ véghez visz egy vállalkozást*

A vizsgált regényben – érthető módon, hiszen cisztercita környezetben íródott – tovább erősödik a szó *csoda* jelentése, az *aventure* és a *merveille* szinonimiája: a két szó igen gyakran felcserélhető egymással. Ugyancsak érthető módon – az istenkeresés ihletének megfelelően – megjelenik a veszélyekkel terhes *feladat, küldetés, vállalás, vállalkozás* jelentés. A több sikon is értelmezhető *kaland* pedig meghúzódik a csodák káprázata és a vállalások hősiessége között, a romantikus újrafelfedezésre várva.

IRODALOM

- Gallais, Pierre 1972, *Perceval et l'initiation*. Paris: Sirac.
- Grandsaignes d'Hauterive, R. 1947, *Dictionnaire d'ancien français (Moyen Age et Renaissance)*. Paris: Librairie Larousse.
- Greimas, A. J. 1968, *Dictionnaire de l'ancien français (jusqu'au milieu du XIVe siècle)*. Paris: Librairie Larousse.
- Halász Katalin 1998, *Egy műfaj születése. A középkori francia regény*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. (Orbis Litterarum / Világirodalmi Sorozat 5.)
- Lakits Pál 1967, *A kaland változásai. Az ófrancia udvari novella történetéhez*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Modern Filológiai Füzetek 2.)
- Pauphilet, A. (éd.) 1949, *La Queste de Saint Graal. Roman du XIIIe siècle*. Paris: Librairie ancienne Honoré Champion, éditeur.
- Szabics Imre 2001, Előszó. In: Marie de France, *XII szerelmes rege*. Fordította Rajnavölgyi Géza. Budapest: Eötvös József Kiadó, 7–14.